

Kónya Annamária

Felső-zempléni városi iskolák a kora újkorban

A „felső-zempléni városok” elnevezés a mai Szlovákia területén található mezővárosokra utal. Ezek közül a 16-17. században Homonna, Királyhelmece, Nagymihály, Töketerebes, Gálszécs, Sztropkó, Varannó és Zemplén számítottak nagyobbaknak, de közöttük is jelentős különbségek voltak, nagyságban és fejlettségben egyaránt. A városok életét, fejlődését és az iskoláikat leginkább az őket birtokló nemesi családok befolyásolták. A kora újkor bel- és külpolitikai eseményei közül a reformáció, az ellenreformáció és a Habsburg-ellenes felkelések hagytak nyomot a mezővárosok történetében. Maga a reformáció nagy súlyt helyezett az oktatásra, illetve az iskolákra, mivel azt a „templom előcsarnoka”-ként értelmezte. Az iskola és az iskola által nyert tudás eszközként szolgált az Istenhez való közeledéshez. Már a középkortól, mint az egyházi és vallási élet része, minden templom mellett iskola állt, amelynek feladata az alapvető műveltség (tudás) biztosítása volt (írás, olvasás, számolás és egyházi ének). Emellett a mezővárosokban működtek felsőbb és középfokú iskolák (gimnáziumok).

A reformáció eszméi hamar eljutottak Magyarországra e tájára, így az említett mezővárosok lakossága már a 16. század második felétől Luther Márton, és később nagy részben Kálvin János tanítását vallotta. Azt, hogy mikor és mely új tanítás terjedt el, majdnem teljesen a mezővárosok birtokosaitól függött. Ennek nyomán pedig olyan jellegű felekezeti iskola működött a helységben, amilyen vallású a lakosság volt.

Bár Gálszécsen bizonyosan már sokkal hamarabb létezett iskola, az első írásos említés erről csak 1533-ból származik. Az intézményt és az ott működő tanítót Luther tanításának híveként és Perényi Péter védenceként említik. A következő forrás az iskoláról több mint ötven évvel későbből származik (1586 – Csápy János özvegye, Bocskai Klára bizonyos mennyiségű bort és búzát hagyott az iskolára). Ekkor a város már a református vallású Drugethek kezében volt, így az iskola is református lett. Gálszécsről az egyházlátogatási jegyzőkönyvek viszonylag épségben megmaradtak. Ezekből megtudhatjuk az egyes években működő tanítók nevét és fizetését. Az iskolamester jövedelme több részből állt. A lelkipásztor köteles volt ételt biztosítani neki (asztaltartás, vagy 25 köböl búza) és átadni a temetési pénz bizonyos százalékát. A lakosság borral, illetve a különféle adminisztratív szolgáltatásokért (levélírás, örökséglevél írás stb.) pénzzel fizetett. A „schola mesternek” szőlőskertet is kijelöltek használatra. Az említett taxákat Gálszécs két leányegyháza is köteles volt fizetni. Az iskolamesternek és a lakosság viszonya azonban Gálszécsen korántsem volt felhőtlen. Többször feljegyezték a tanító panaszát a fizetése elmaradásáról, vagy hogy pénz helyett csak terményben akarnak neki fizetni. 1647-ben egy helyi lakos,

bizonyos Herr János megvádolta Somosi János tanítót, hogy fegyverrel rátámadott. A vád nem bizonyosodott be, a bíró felmentette a tanítót. A feljegyzések alapján feltételezni lehet az iskolaépület rossz állapotát, egyszer a palánk, más alkalommal a kémény szorult javításra, végül általános szükségletté vált egy új iskola építése. Az iskolaépület hanyatlásáért leginkább az iskolamestereket vonták a lakosok felelősségre, de panasz volt a tanítás rossz színvonalára is. 1660-ból így szól a feljegyzés: „*Mivel Patakról csak mind olyan magamegunt deákat adnak ide Szécsben schola mesternek nagyob részére, azért mostan a Szécsi prédikátornak és auditoroknak kívánságokra megengedtetik, hogy Gönczről hozzanak más schola mestert, a mostanit bocsássák el, esztendeje kitelvén.*“

Varannón 1580-ban kisebb, humanista műveltséget biztosító gimnáziumot alapítottak. Ennek létrejötte ismét a Drugeth névhez kapcsolódik, pontosabban Báthory István özvegyéhez, Drugeth Eufrozínához. Természetesen ebben a mezővárosban is létezett templomi iskola, már a 14. századtól. A gimnázium sorsa elég viszontagságosnak mondható. A Drugeth-család rekatolizálása után, 1635-ben bezárták, később megújult, de a Thököly Imre által vezetett felkelés után, a 17. század 80-as éveiben ismét megszűnt. A varannói iskolamester fizetése 30 forint volt. Ezen felül bordézsmakor minden jobbágytól 25 dénárt kapott, a főpásztor asztallal tartozott, s ugyanúgy minden temetésből két garas járt neki. Az ábécé és a latin tanításáért külön megfizették. Mivel a 17. század folyamán jelentősen megcsappant a város lakossága, az 1670. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben a „schola mester” hiányzását jegyezték be. A városbelieknek nem volt pénze az új tanító fizetésére, sőt tartoztak az előzőnek két évi bérével.

Homonna iskolatörténetében is jelentős szerepet játszott a Drugeth-család, bár itt a nevükhöz nem református, hanem katolikus gimnázium alapítása fűződik. Drugeth György 1609-ben rekatolizált és néhány évvel később katolikus, jezsuiták által fenntartott magasabb iskola alapításán fáradozott. Bőséges adományokkal és nagy jövedelem biztosításával a jezsuiták már 1613-ban elkezdték a tanítást. A gimnázium a volt ferences templom és kolostor épületében kapott helyet. Az iskola magas színvonaláról tanúskodik, hogy diákjai sokszor viszonylag távoli vidékekről jöttek (Székelyföld, Erdély, Dalmácia). A homonnai gimnázium – a kor elvárásainak megfelelően – humanista műveltséget adott. A Habsburg-ellenes felkelések befolyásolták az iskola működését: Bethlen Gábor alatt a gimnáziumot bezárták, a jezsuitákat elűzték, majd 1629-ben újraindult a tanítás. Tíz évvel később Drugeth György úgy döntött, hogy az iskola biztonsága érdekében az intézményt áthelyezi Ungvárra, amely 1644-ben be is következett. A gimnázium távozása nagy veszteséget jelentett a városnak. Bár Homonnán erről semmilyen feljegyzés sem maradt fenn, feltételezhető, hogy egy időben létezett református templomi iskola is.

Tőketerebes urai előbb a Perényiek, majd a 16. század második felétől a Drugethek voltak. Terebes már a 16. században majdnem kétszer nagyobb volt, mint a közeli Gálszécs, mégsem létesült itt magasabb szintű tanintézet (gimnázium). A templomi iskoláról is nagyon kevés a forrás, csak a 17. századi református egyházlátogatási jegyzőkönyvek által tudunk képet alkotni róla. Az iskolamestert a következőképpen fizették: a jobbágyok hatvan, a zsellérek harminc kéve búzát, a szegénylegények 32 dénárt, az özvegyasszonyok három sing vásznat, a temetéstől tizenkét dénárt adtak. Fizetséget kapott Terebes két leányegyházától is. A lakosság és az iskolamester viszonya itt sem volt ideális. 1629-ben, amikor egy bizonyos Szécsi György volt az iskolamester, ilyen

feljegyzés olvasható róla: „A mester egy néhányszor megverte a fiát, lánkra is vetette. A szécsi vargákkal virradatig itták a pálinkát. Hogy meg nem marasztották a jövő esztendőre, a schola ablakát eltörte, a mázolászt levakarta. Vasárnap után való éjszaka, hogy búcsút adtak neki, együtt is, másutt is ivott, a parókia ablaka alatt állott és ott szerelem éneket mondott. A filiásokban addig itatta a gézengúzokat, hogy azok kezet vettek be, hogy esztendőre is megmaradjon, a polgárok is osztán reá mentenek és a prédikátor akarátja ellenére és az elébbi búcsúadás ellen megmarasztották.” Egy másik évből származó feljegyzés a tanító elszökéséről adott hírt.

*Királyhelmece*t a kisebb zempléni mezővárosok közé soroljuk. A kora újkorban a Perényi, aztán a Báthory-család birtokában állt, ez idő alatt református iskola működött a városban. A helmecsi rektor jövedelme a következő tételek alkották: minden lakos, akinek volt szőlője, egy köből bort vagy 10 dénárt fizetett. Az asztaltartásért a pásztor 12 kalonya búzát adott és egy hordó borral tartozott. Iskolaépület építéséről, a „schola mester” fizetségének elmaradásáról, a tanító nem megfelelő viselkedéséről olvashatunk a korabeli feljegyzésekben. Utóbbiról 1671-ben egy hites ember így referált: „Látta azt is egy-néhányszor, hogy ha az asszonyállatok, s néha nem is tisztességes személyek, reggel a scholaba bementek, este mennek ki. Ha este mennek, ő nem tudja, mikor mennek ki.” Helmecen egy be nem bizonyított bűncselekményt is lejegyeztek az egyházlátogatási jegyzőkönyvben. Két helmecsi legény betört a tanító lakásába és kilopták a ládáját, de mivel a bűnüket a mester nem tudta hitelt érdemlően bebizonyítani, bocsánatot kellett tőlük kérnie.

Nagymihályban a 16-17. század folyamán református templomi iskola működött. A város a református vallást elfogadó Pongrácz-család tulajdona volt. Bár az ellenreformáció ide csak a 17. század utolsó harmadában ért el, a református iskoláról és annak működéséről csupán egyetlen egyházlátogatási jegyzőkönyv adata marad meg (1619-20), holott az iskola nagy valószínűséggel később is létezett.

Zemplént – hasonlóképpen, mint a legtöbb itt említett mezővárost – már a 14. század elejétől a Drugeth-család birtokolta. Gálszécshez hasonlóan, a reformáció alatt itt is középfokú iskolát – gimnáziumot – létesítettek. A zempléni iskola esetében aránylag sok használható forrás megmaradt a tanítókról, a fizetésükről és az iskola működésével kapcsolatos nehézségekről.

Összegzőképpen megállapítható, hogy a felső-zempléni mezővárosok kora újkori történetéről viszonylag kevés forrás maradt fenn. Az iskolák működéséről alapvetően az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feljegyzései segítségével kapunk képet (az iskolamesterek fizetéséről, nevéről, iskolaépületről és az iskolával, illetve tanítóval összefüggő panaszokról), de homály fedi például az ott tanuló diákokat, a tanítás színvonalát, és még számos, az iskola működésével összefüggő dolgot. A diákok létszámára csak következtetni lehet, leginkább a város nagyságából és fejlettségéből. A gazdagabb és nagyobb hegyaljai mezővárosok iskoláihoz képest a felső-zempléni iskolák – értve ezen főleg a gimnáziumokat – kisebbeknek számítottak, ahol természetesen a tanítás színvonala is gyakran alacsonyabb volt. Ezt befolyásolta, hogy a város lakosságának nem volt annyi pénze, hogy kellőképpen megfizesse a jó pedagógust, gyakran maga az iskolaépület is romokban állt. Ugyanakkor a tanítók is elhanyagolták feladataikat, mert legtöbbször csak egy évre, de legfeljebb három esztendőre maradhettek a helyükön,

1 tudomány és társadalom

hiányzott tehát a motiváció. A tanítást gyakran csupán jövedelemforrásnak tekintették a további tanulásukhoz. Ha összehasonlítjuk az említett mezővárosok iskoláit, elmondhatjuk, hogy mind hasonló nehézségekkel küszködött (az iskolaépület rossz állapota, a tanító fizetésének elmaradása, panaszok a tanítóra). Tény az is, hogy – mint láttuk – az iskolaügy fellendítése a térségben elsősorban a homonnai Drugeth-család nevéhez fűződik.

Források és irodalom

Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657-1711), Athenaeum, Budapest, 1898.

Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Gondolat Könyvkiadó, 1985.

Patrick Collinson: Reformácia, Slovart, Bratislava, 2004.

Dienes Dénes: „Minthogy immár schola mestert tartanak...” Református iskolák Felső-Magyarországon 1596-1672. Acta Patakina IV. Sárospatak, 2000.

Dienes Dénes (szerk.): Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek, 16-17. század, Osiris Kiadó, 2001.

Ján Kvačala: Dejiny reformácie na Slovensku, Tranoscius, Liptovský Sv. Mikuláš, 1935.

Péter Mihály: Adatok a gálszécsi ev. ref. egyház történetéhez (Az ev. ref. egyház templomáról), Pannonia könyvnyomda, Sátoraljaújhely, 1903.

Réz László: A Drugethek és Homonna reformációja, Zemplén könyvnyomtató intézet, Sátoraljaújhely, 1899.

